

Tehron BAROTOV,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail:tekhronbarotov@gmail.com

Buxoro davlat universiteti professori, f.f.d.(DSc) M.Ahmedova taqrizi asosida

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE CONCEPT ‘MONEY’ IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES

Annotation

This article is devoted to the comparative lexical-semantic analysis of the concept ‘money’ in English, Uzbek, and Russian. The paper analyses nomination units, semantic fields, phraseological expressions, and cultural connotations of this concept across three linguistic systems. The findings show that while all three languages share a universal conceptual core, their peripheral semantic zones and phraseological representations reveal significant culture-specific differences reflecting the distinct historical, social, and ethical orientations of each culture.

Keywords: concept, money, lexical-semantic analysis, linguoculturology, English, Uzbek, Russian, nomination units, phraseology, connotation.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ДЕНЬГИ» В АНГЛИЙСКОМ, УЗБЕКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Данная статья посвящена сравнительному лексико-семантическому анализу концепта «деньги» в английском, узбекском и русском языках. В работе анализируются номинативные единицы, семантические поля, фразеологические выражения и культурные коннотации данного концепта в трёх языковых системах. Результаты показывают, что, несмотря на наличие универсального концептуального ядра, периферийные зоны и фразеологические репрезентации обнаруживают значительные лингвокультурные различия, отражающие исторически сложившиеся ценностные ориентиры каждой культуры.

Ключевые слова: концепт, деньги, лексико-семантический анализ, лингвокультурология, английский язык, узбекский язык, русский язык, номинативные единицы, фразеология, коннотация.

INGLIZ, O‘ZBEK VA RUS TILLARIDA “PUL” KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqola ingliz, o‘zbek va rus tillarida “pul” konseptining qiyosiy leksik-semantik tahlilina bag‘ishlangan. Maqolada uch til tizimida ushbu konseptning nominatsiya birliklari, semantik maydonlari, frazeologik ifodalari va madaniy konnotatsiyalari tadqiq etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, uchala tilda ham universal konseptual yadro mavjud bo‘lsa-da, periferik semantik zonalar va frazeologik ifodalanishlar har bir madaniyatning o‘ziga xos tarixiy, ijtimoiy va axloqiy yo‘nalganligini aks ettiruvchi sezilarli lingvomadaniy farqlarni namoyon qiladi.

Kalit so‘zlar: konsept, pul, leksik-semantik tahlil, lingvomadaniyatshunoslik, ingliz tili, o‘zbek tili, rus tili, nominatsiya birliklari, frazeologiya, konnotatsiya.

Kirish. Tilshunoslikda turli tillardagi bir xil tushunchalarning qiyosiy o‘rganilishi hozirgi kunda lingvomadaniyatshunoslikning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Til nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning milliy mentaliteti, qadriyatlar va dunyoqarashining in’ikosidir. Shu nuqtai nazardan, turli tillarda madaniy jihatdan muhim konseptlarni o‘rganish lingvistik va madaniy umumiyliklar hamda farqlarni aniqlash uchun katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

“Pul” konsepti inson hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi universal tushunchadir. Biroq, pulning moddiy mohiyati barcha madaniyatlarda bir xil bo‘lsa-da, uning til vositalarida ifodalanishi va madaniy konnotatsiyalari har bir xalqda o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ingliz, o‘zbek va rus tillari – mos ravishda german-anglosakson, turk-markazosiyolik va slavyan lingvomadaniy an‘analarini vakillik qiluvchi tizimlar sifatida – mazkur konseptning qanday leksik jihatdan kodlashtirilishi va madaniy idrok etilishini o‘rganish uchun boy qiyosiy asos taqdim etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – ingliz, o‘zbek va rus tillarida “pul” / “money” / “dengi” konseptini leksik-semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilish, har bir tildagi nominatsiya

birliklari, semantik maydon tuzilishi, frazeologik ifodalar va madaniy konnotatsiyalarni aniqlash va ularni qiyoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Kontseptual metafora nazariyasini ishlab chiqqan G.Lakoff va M.Jonson[1] iqtisodiy konseptlar, xususan “pul” tushunchasini idrok etishda metaforik proeksiyalar muhim rol o‘ynashini asoslab berdilar: “time is money” kabi iboralar bor-yo‘g‘i badiiy tropelar emas, balki iqtisodiy borliqni tushunishning kognitiv asoslaridir.

Rus tilshunosligida Y.S.Stepanovning madaniy konstantlar nazariyasi[2] va V.A.Maslovaning lingvomadaniyatshunoslik sohasidagi tadqiqotlari[3] konseptning madaniy-tarixiy qatlamlanishini o‘rganish metodologiyasini ishlab chiqdi. Z.D.Popova va I.A.Sternin tomonidan yaratilgan semantik-kognitiv metodologiya esa konseptning markaziy va periferik zonalarini tahlil qilish uchun asosiy nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda[4].

O‘zbek tilshunosligida Sh.S.Safarov[5] va N.M.Mahmudov[6] milliy lingvomadaniy konseptlar va o‘zbek tili semantikasi sohasida fundamental tadqiqotlar olib bordi. Iqtisodiy terminologiyaning lingvistik tahlili

F.R.Qodirov[7] tomonidan amalga oshirilgan. Madaniyatlararo farqlarni nazariy asoslashda G.Xofstede[8] ning madaniy o'lchovlar bo'yicha tadqiqotlari muhim manba bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: (1) konseptual tahlil – konsept tuzilishi qatlamlarini aniqlash; (2) qiyosiy-tipologik tahlil – uch tildagi leksik birliklarni tizimlashtirib solishtirib o'rganish; (3) komponent tahlili – leksik birliklarning semantik tuzilishini tekshirish; (4) lingvomadaniy tahlil – madaniy konnotatsiyalar va pragmatik munosabatlarni o'rganish. Tadqiqot materiali ingliz[9], o'zbek[10] va rus[11] tillarining izohli lug'atlaridan, frazeologik to'plamlar va maqollar to'plamlaridan jamlandi.

Tilshunoslikda semantik maydon nazariyasi konseptni tashkil etuvchi birliklarni yadro va periferiyaga ajratish imkonini beradi. Bu yondashuv "pul" konseptini tahlil qilishda ham qo'llanildi: har bir tildagi barcha nominatsiya birliklari, idiomalar va maqollar to'plandi, so'ngra ularning semantik va madaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil etildi.

Tahlil va natijalar. Etimologiya va asosiy nominatsiya birliklari. Asosiy leksik birliklarning etimologiyasi turlicha madaniy-tarixiy yo'llarni namoyon qiladi. Inglizcha money so'zi lotincha moneta dan kelib chiqqan bo'lib, bu tangalar zarbxonasi joylashgan ma'buda Yunona ibodatxonasiga tegishli unvon edi[9]. Bu etimologiya G'arb madaniyatida din, davlat hokimiyati va iqtisodiy ishlab chiqarish o'rtasidagi tarixiy bog'liqlikni aks ettiradi.

O'zbekcha pul so'zi turk-fors ildizlariga ega bo'lib, Ipak yo'li savdo tarmoqlari orqali tilga kirgan; dastlab kichik nominall tangalarni bildirgan[10]. Bu etimologiya Markaziy Osiyo shahar madaniyatining bozor xarakterini va pulning kundalik savdo-sotiq bilan bog'liqligini ifodalaydi. Ruscha dengi esa tatar tengi so'zidan kelib chiqqan (zamonaviy qo'llanilishida standart birlik shakli yo'q, faqat ko'plik shaklida ishlatiladi), bu Oltin O'rda davrining rus iqtisodiy lug'atiga ta'sirini ko'rsatadi[11].

Har bir tilda pulni bildiruvchi leksik birliklarning boyligi madaniy ustuvorliklarni aks ettiradi. Ingliz tilida: money, cash, currency, funds, capital, wealth, fortune, income, earnings va norasmiy reestrnlarda: bread, dough, loot, bucks kabi ifodalar keng farqlashni ko'rsatadi. O'zbek tilida: pul, mablag', boylik, davlat, haq, daromad, maosh, qimmat birliklari orasida haq so'zi (qonuniy haq, adolatli to'lov) axloqiy o'lchovni ifodalaydi. Rus tilida dengi, sredstva, kapital, bogatstvo, kazna tizimida davlat resurslari (kazna) va shaxsiy boylik (sostoyaniye) o'rtasida belgilangan leksik farqlash mavjud.

Frazeologizmlar va idiomalar. Ingliz tilida "pul" konsepti pragmatik dunyoqarashni ifodalovchi idiomalar orqali namoyon bo'ladi: "time is money" – vaqtning iqtisodiy jihatdan qiymatlashtirilishi; "money talks" – boylikning ijtimoiy ta'sirini ta'kidlash; "money doesn't grow on trees" – kamyoblik tamoyilining ifodasi. O'zbek tilida esa axloqiy-munosabatli yo'nalganlik ustunlik qiladi: pulning ko'zi yo'q (pul axloqiy farqlarni ko'rmaydi); puling bo'lsa, do'sting ko'p

(do'stlikning pulga bog'liqligi); aqlli odam pulni aqlli ishlatadi (moliyaviy ehtiyotkorlik fazilat sifatida)[5].

Rus frazeologizmlarida pragmatik va axloqiy ikkilanish birga keladi: dengi ne paxnut (pul hidlamaydi – imperator Vespasian hikmatiga asoslanadi); kopeyka rubl berejyot (tejamkorlik fazilati); ne v dengax schastye (baxt pulda emas) – bu ibora iqtisodiy realniqni tan olish bilan birga ko'p qo'llanadi[11]. Shu o'rinda, o'zbek va rus frazeologizmlarida ingliz tilidagidan farqli o'laroq, pulga nisbatan axloqiy ehtiyotkorlik va ikkilanish ko'proq sezilishi e'tiborga molik.

Maqol va matallar. Ingliz maqollari individual ajanstlik va moliyaviy boshqaruvni ta'kidlaydi: "A fool and his money are soon parted"; "Look after the pennies and the pounds will look after themselves"; "Money is a good servant but a bad master"[9].

O'zbek maqollari moddiy boylikni ma'naviy va ijtimoiy kapitalga nisbatan ikkinchi o'ringa qo'yadi: "Pul topish oson, pul saqlash qiyin"; "Mol o'lsa yeri qolur, er o'lsa so'zi qolur" – bu maqolda obro' va so'z mulkdan ustun turishini yaqqol ko'rsa bo'ladi[10].

Rus maqollarida o'ziga xos pragmatik realizm va anti-materialistik axloqiy his o'rtasidagi ziddiyat namoyon bo'ladi: "Bez deneg vezde plox"; "Dengi – navoz: segodnya net, a zavtra voz" – bu tasvirda pulning siklik va oldindan aytib bo'lmaydigan tabiati metaforik tarzda ifodalangan[11]. Uch tildagi maqollarni qiyoslasak, ingliz maqollarida shaxsiy mas'uliyat va moliyaviy boshqaruv, o'zbek maqollarida axloqiy meros va ma'naviy kapital ustunligi, rus maqollarida esa taqdir va oldindan aytib bo'lmasilik mavzusi ko'proq ko'zga tashlanadi.

Xulosa va takliflar. Ingliz, o'zbek va rus tillarida "pul" konseptining qiyosiy leksik-semantik tahlili quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, uchala tilda ham almashinuv vositasi va iqtisodiy qiymat o'lchovi sifatida universal kontseptual yadro mavjud bo'lib, bu umumiy insoniy kognitiv asoslarning barcha tillarda ham namoyon bo'lishini tasdiqlaydi. Ikkinchidan, konseptning periferik semantik zonalarini sezilarli madaniy-xos farqlashni namoyon qiladi: ingliz tili pragmatik-funksional yo'nalganlik bilan ajralib turadi; o'zbek tili boy axloqiy-munosabatli periferiyani, xususan haq va baraka tushunchalarini o'z ichiga oladi; rus tilida esa boylikka egalik legitimligi va kollektivizm o'rtasidagi tarixiy ziddiyat aniq ko'zga tashlanadi. Uchinchidan, frazeologik va maqol materiallari ushbu xulosalarni tasdiqlaydi va boyitadi.

Tadqiqot natijalari madaniyatlararo muloqot, tarjimashunoslik va xorijiy tillar metodikasi uchun amaliy ahamiyatga ega. Xorijiy til o'qituvchilari moliyaviy leksikaning nafaqat leksik, balki kontseptual va madaniy o'lchovlarini dars jarayonida ochib berishlari tavsiya etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar bu tahlilni boshqa tillarga kengaytirish va raqamli moliya hamda kriptovalyuta ta'sirida "pul" konseptining diaxronik o'zgarishlarini o'rganishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 b.
2. Stepanov Yu.S. *Konstanty: Slovar' russkoy kul'tury*. – Moskva: Akademicheskij Proekt, 2004. – 992 b.
3. Maslova V.A. *Lingvokul'turologiya*. – Moskva: Akademiya, 2001. – 208 b.
4. Popova Z.D., Sternin I.A. *Kognitivnaya lingvistika*. – Moskva: AST, 2007. – 314 b.
5. Safarov Sh.S. *Pragmalingvistika*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008. – 285 b.
6. Mahmudov N.M. *O'zbek tili semantikasi*. – Toshkent: Fan, 2002. – 188 b.
7. Qodirov F.R. *Iqtisodiy terminologiyaning lingvistik tahlili*. – T.: TDIU, 2015. – 140 b.
8. Hofstede G. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. – New York: McGraw-Hill, 2010. – 561 b.
9. *Oxford English Dictionary*, 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
10. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. 5 jild. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
11. Ojegov S.I., Shvedova N.Yu. *Tolkoviy slovar' russkogo yazyka*. – Moskva: Az, 1992. – 944 b.
12. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 285 b.